

ROMSICS IGNÁC

SZÉKELY LÓFŐK ÉS KÖZSZABADOK

A bizonytalan eredetű, de magyar nyelvű székelyek a honfoglalást követő évtizedekben a történeti Magyarország különböző peremvidékein éltek, és határvédelmi feladatokat láttak el. Mai szállásterületükre – az ún. Székelyföldre – a 12–13. században kerültek részben Biharból, részben Dél-Erdélyből. A minden bizonnyal tudatos telepítést a Magyar Királyság délkeleti határainak őrzése indokolta.¹

A katonáskodás mellett elsősorban nagyállattartással, majd később földműveléssel is foglalkozó népcsoport széles körű autonómiával rendelkezett. A felbomló törzsi-nemzetségi szervezet helyébe lépő, területi alapon kialakult igazgatási egységeket, az ún. székeket a székgyűlések igazgatták. Ezek hozták a közösség életét szabályozó statútumokat, egyeztettek a felmerült vitás ügyekben, és megválasztották a tisztségviselőket. A székgyűléseken elvileg minden szabad székely egyforma eséllyel képviselhetette véleményét, ám a gyakorlatban a vagyonosabb főemberek (*primores, seniores*) és lovon katonáskodó ún. lófők (*primipili*) szava jóval nagyobb súllyal esett latba, mind a gyalogosan hadba vonuló szegényebb közsékelyeké (*communitas, pedites*). A székek élén, amelyek közül egy (Aranyosszék) Tordától délre, az Aranyos mentén helyezkedett el, a másik hat pedig összefüggő területet alkotott a Keleti-Kárpátok nyugati lejtőin és lábainál, a székgyűlés által választott székhadnagy (később székkapitány) állt. A székhadnagy elsődleges feladata a katonai teendők koordinálása és hadba szállás esetén a szék által kiállított egységek irányítása volt, ám a közösség egyéb ügyeinek intézésében, így például a bíráskodásban is részt vett. Rangban utána az ugyancsak választott székbíró következett, aki elsősorban az igazságszolgáltatásért felelt, de emellett a közigazgatás irányításába is bekapcsolódott. A székhadnagyok és a székbírók többnyire segítőköt vettek maguk mellé a közösség tekintélyesebb tagjai és vénjei közül. A bíráskodás munkáját általában 12 egy évre választott esküdt vagy székülő segítette, akik között a primorok és a lófők aránya fokozatosan nőtt. Az egyes falvak öngazgató rendszere a székekéhez hasonlóan épült fel. A legfontosabb közös ügyekben a falugyűlés döntött, amely a település belső rendjének szabályait olykor „falutörvényekben” is rögzítette. A mindennapi ügyeket a falugyűlés által választott falusbíró és az esküdtek intézték.

1 A székelyek eredetével és településtörténetével kapcsolatos vitás kérdésekre és bizonyosságokra részletesen lásd *Kordé Zoltán: A székelység eredete és őstörténete, valamint Benkő Elek: Székelyek a középkori Magyar Királyságban*. In: Székelyföld története. I. köt. A kezdetektől 1562-ig. Szerk. Benkő Elek – Oborni Teréz. MTA BTK – EME – HRM, Székelyudvarhely 2016. 91–128. és 129–167.

A 13. század elejétől az egész székely közösség élén a székelyispán (*comes Siculorum*) állt, akit a király nevezett ki, és aki az erdélyi vajdától független, és rangban vele közel egyenlő státust élvezett. 1462-ben ez annyiban változott, hogy a két tisztséget a továbbiakban mindig ugyanaz a személy töltötte be. A székely ispánok gondoskodtak a törvények betartásáról és a királyi rendelkezések végrehajtásáról, felügyelték a székelység hadrafoghatóságát, és háborús időkben vezették a székely haderőt. Általában ők hívták össze és ők is elnökölték a hét székely szék közös gyűlését, az ún. székely nemzetgyűlést, amely a székgyűlésekhez hasonlóan jogalkotással és bíraskodással egyaránt foglalkozott. Állandó székhellyel ez nem rendelkezett, központi fekvése miatt általában Székelyudvarhelyen vagy egy környékbeli településen tanácskozott. A székely ispánok munkáját alispánok és a 15. század elejétől királybírók segítették. Az utóbbiakat a székely ispánokhoz hasonlóan az uralkodó nevezte ki azzal a feladattal, hogy az autonóm székébírók ítélezéseit felügyeljék.

Rendszeres adókötelezettség nemcsak a főembereket és a lófőket, hanem a közszekelyeket sem terhelte. Ehelyett esetenkénti „ajándékozással” biztosították hűségükről az uralkodót. Ilyen alkalomnak számítottak a királykoronázás, a királyi menyegző és az első fiúgyermek, vagyis a trónörökös megszületése. Ez alkalommal telkenként vagy négy-hat marha után egy-egy ökröt adtak a kincstárnak. A billogozás okán ezt nevezték „ökörsütésnek”, amely több ezer, sőt olykor akár néhány tízezer állat beszolgáltatását jelentette.²

A székelyek szabadságának (autonómiájának és adómentességének) jogforrása és záloga a katonai szolgálat volt. Erről a 12. század elejétől nagy rendszerességgel tudósítanak a források. Támadás esetén hagyományosan közülük került ki az előhad, visszavonulás esetén pedig az utóvéd. Hadba vonulásuk rendjét a 15. század elejétől több királyi rendelet szabályozta. A legrészletesebben II. Ulászló 1499-es hadiregulája, amely szerint, ha a királyi had kelet felé vagy délnek, Havasalföld irányába indult, akkor minden fegyverképes székelynek csatlakozni kellett a hadjárathoz. Nyugati irányú támadás esetén azonban csak minden tíz, északi irányú vállalkozás esetén pedig csak minden húsz telek után kellett kiállítaniuk egy-egy fegyverest. Ha valaki a hadba hívási parancsnak nem engedelmeskedett, annak házáat a közösség lerombolhatta, őt magát pedig megölhette, s ezt olykor meg is tette. Ha pedig a hadba vonuló székely élelmet rekvirált, és azért nem fizetett, akkor szeme világának és egyik karjának elvesztésével kellett fizetnie.³

A középkori székely haderő nagyságára nézve a rendelkezésre álló források nem nyújtanak megfelelő támpontot. Csupán utólagos becslésekkel rendelkezünk, melyek a 14. század elejére közel 7 ezres, egy évszázaddal későbbre pedig

2 A székelység története. Szerk. Hermann Gusztáv Mihály. Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont, Csíkszereda–Sepsiszentgyörgy–Székelyudvarhely 2012. 35–47. és *Mezey Barna*: Helyi igazgatási modellek Erdélyben. In: Erdély jogtörténete. Szerk. Veress Emőd. Forum Iuris, Kolozsvár 2018. 136–141.

3 *Egyed Ákos*: A székelyek rövid története a megtelepedéstől 1989-ig. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda 2013. 55–59.

7-12 ezer fős székely sereget valószínűsítene. Bár 16. századi krónikások már 30-40 ezer fős haderőről tesznek említést, a 17. századi katonai összeírások tükrében ezeket túlzásoknak kell tartanunk. A fegyverforgatók valószínűsíthető száma ekkor sem lehetett több 10-15 ezernél. Tekintve, hogy 1526-ban a Mohácsnál csatát vállaló magyar sereg létszáma mindössze 20 és 25 ezer fő közé tehető, ez sem volt azonban kevés. Különösen úgy nem, hogy a székeleyek harcértéke – a források egybehangzó állítása szerint – igen magas volt. Bár fegyelmezetségük és irányíthatóságuk gyakran hagyott kívánnivalókat maga után, bátorságukhoz és küzdeni tudásukhoz nem fért kétség. Legfontosabb harci fegyverük a 16. századig az íj volt, amelyet fokozatosan szorítottak ki az egyre tökéletesedő kézi tűzfegyverek: a puskák és a pisztolyok. Ezek mellett különféle kardokat, szablyákat, buzogányokat és szálfegyvereket – a gyalogosok rövidebb dárdát vagy lándzsát, a lovasok pedig hosszabb, ám könnyebb kopját – használtak. Védőfegyverzetként ismerték a fémből vagy fából és bőrből készült pajzsot, a fémsisakot, sőt a fémpáncélt is, ám ezeket többnyire csak a főemberek és a gazdagabb lófők engedhették meg maguknak.⁴

A valaha egységes székelység három rendje (*tria genera Siculorum*) között, melyre egy 1339-es forrás utal először, folyamatosan nőttek a vagyoni különbségek, és mélyültek a társadalmi ellentétek. Némi késéssel ugyanaz a differenciálódási folyamat bontakozott ki tehát, mint valamivel korábban a Magyar Királyság más, autonómiával nem rendelkező területein. A közszékeleyek közül egyre többen kerültek függőségbe a főemberektől, akik kezdtek földesurakként viselkedni, és a szabad, de szegény székeleyeket jobbágyi sorba taszítani. A 15. századra ez már olyan méreteket öltött, hogy Hunyadi János, akinek törökellenes hadjárataiban a székeleyek többször kitüntették magukat és Mátyás király, aki ugyancsak támaszkodott a székely hadakra, kénytelenek volt a közsabadok érdekében fellépni, és rendeletekkel szabályozni a három rend közötti viszonyrendszert. A Mátyás nevében hozott 1466-os vajdai intézkedések például kimondták, hogy a székely közrendűek nincsenek szolgálaként alávetve az első két rendhez tartozóknak. A főemberek földjén lakóktól eltekintve a szabad székeleyek oda költözhetnek, ahová akartak, és semmiféle szolgáltatásra nem voltak kötelezhetőek. Ha az előkelők közül valaki megkísérelte a közrendűek szolgáltságba taszítását, annak fejével és jószágával kellett ezért fizetnie. A szabályozás előírta azt is, hogy a székbíróság esküdtjeinek kétharmadát a közrendűek közül kell választani, mégpedig azért, hogy a főemberek hatalmi törekvéseinek gátat vessenek.⁵

A székely rendek egymás közötti feszültségeihez a Mátyás halálát követő években a székely közösség egésze és Báthori István erdélyi vajda és székely ispán között kialakult ellentét társult. Ezt az váltotta ki, hogy a kenyérmezei

4 Kordé Zoltán – Sófalvi András: Hadviselés és határvédelem. In: Székelyföld története I. i. m. 320–348.

5 Jakó Zsigmond: A székely társadalom útja a XIV–XVI. században. In: Székely felkelés 1595–1596. Előzményei. Iefolyása, következményei. Szerk. Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979. 19–22.

csata hőse sorozatosan megsértette a székelyek szabadságjogait, és brutálisan lépett fel a II. Ulászló riválisának számító János Albert lengyel herceg támogatóival szemben. Egyeseket megöletett, másoknak a házákat romboltatta le vagy pénzt követelt tőlük, és ingyenmunkára kötelezte őket. Bár intézkedései elsősorban a primorokat sújtották, a lófők és a közsékelyek egy része is elégedetlenkedett. Alig néhány évvel Mátyás 1490-es halála után a vajda-ispán elleni általános lázadás előjelei mutatkoztak. II. Ulászló ennek azzal vette elejét, hogy Báthorit elcsapta, és két új vajdát, illetve ispánt nevezett ki a vármegyék és a székelység élére. A székelyek panaszainak orvoslása érdekében adta ki már említett 1499-es oklevelét is, amely a székelyek hadi kötelezettségeinek rögzítése mellett a három rend közötti viszonyrendszert is igyekezett tisztázni. A királyi dekrétum kimondta, hogy adófizetéstől mentesített valódi nemesnek csak az tekinthető, aki állandóan készen áll az ország fegyveres védelmére. A főemberek földjén élő szolgák, zsellérek és azok a közsabadok, akiknek az ingó vagyona nem haladta meg a 3 forintot, ettől kezdve mentesültek a fegyveres szolgálat kötelezettségétől. Így azonban ők nemesnek sem voltak tekinthetők, és nemesi jogokkal sem rendelkeztek. A rendek jogállásának rögzítése mellett hosszasan foglalkozott az oklevél a székely ispán jogaival és kötelezettségeivel is. A székenként tartott éves törvényszékek idején a székelyek kötelesek voltak az ispán és esküdtjei eltartásáról gondoskodni. Egyébként azonban a vajda-ispán semmiféle élelmezést nem igényelhetett tőlük, és katonaságot a Székelyföldre csak az ország védelme céljából vezényelhetett. Hűtlenség esetén minden székely elvesztette birtokát és addigi szabadságjogait, ám javait ez esetben is csak az ott lakó székelyek – családtagjai, rokonai és/vagy szomszédjai – kaphatták.⁶

A jogok és kötelezettségek részletes szabályozása ellenére a székely rendek közötti ellentétek folytatódtak. Ez vezethetett egy 17 tagú fellebbviteli bíróság felállításához, amelyről az 1505-ös székelyudvarhelyi székely nemzetgyűlés intézkedett. Tekintve, hogy a 17 fős testület tagjai közül 4 a primorok, 13 pedig a lófők közül került ki, az új össz-székely intézmény létrehozása az első két rend hatalmának további megerősödésével járt együtt.

1506-ban ismét az uralkodó és a székely közösség egésze közötti viszony vált feszültté. Ezt II. Ulászló fiának, a leendő II. Lajosnak a megszületése alkalmából elvárt ökorádó váltotta ki. Ulászló koronázásakor a székelyek már beszolgáltatnak mintegy 10 ezer marhát, és lerótták adójukat 1502-es házasságakor is. Most azonban – talán, mert túl közel volt a két időpont, talán mert a magyar királyoknak Zsigmond óta, tehát több mint 100 éve nem született fiúgyermek, és így ez a kötelezettség feledésbe merült – vonakodtak az „ökörsütésnek” eleget tenni. Sőt nemcsak vonakodtak, hanem a begyűjtők közül többet megöltek, másokat pedig elűztek. Az uralkodó ezért Tomori Pál fogarasi főkapitányt küldte a székelyek ellen. A leendő kalocsai érsek és mohácsi hadvezér első támadását a felkelt

6 Székely Oklevéltár. III. köt. Szerk. Szabó Károly. Székely Történelmi Pályadíj-Alapra Felügyelő Bizottság, Kolozsvár 1890., 138–145.

székelyek Marosvásárhely környékén visszaverték. Néhány hét után azonban Tomori nagyobb sereggel tért vissza, s ezúttal ő ugrasztotta szét a székely lázadókat. Vezetőiket megbüntette; az ökoradót behajtotta.

A székelyek 1506-ban fordultak először szembe fegyveresen uralkodójukkal, illetve annak helyi képviselőivel. A következő évtizedekben ez szinte megszokottá vált, ekkor azonban még mindkét félre az újdonság erejével hatott. A három rend képviselői 1506 decemberében ezért ismét tanácskozásra gyűltek össze, ezúttal Agyagfalván. A „számtalan sokaság”, amely a Nagy-Küküllő menti falu mellett tanácskozott, kifejezte hűségét a Szent Korona iránt, ám ugyanakkor hitet tett az ősi székely szabadságjogok védelme mellett is. Határozatai elsősorban a „pártütések miatt való veszedelmek” megelőzését célozták. Ezt még akkor is elfogadhatatlannak bélyegezték, ha a király tisztviselője törvénytelen séggekkel lett volna vádolható. Úgy határoztak, hogy pártütés és felkelés helyett ilyen esetekben a nemzetgyűlés összehívása, az ügy megtanácskozása, és ennek alapján a „megbántott fél” megsegítése a teendő.⁷

Az 1499-es királyi dekrétum és a székely nemzetgyűlések határozatai ellenére Székelyföld továbbra sem lett a béke szigete. A főemberek és az általuk szorongatott közsabadok közötti harc, amelybe a szegényebb lófők általában az utóbbiak oldalán avatkoztak be, tovább folytatódott. 1510–11-ben Csík, Gyergyó és Háromszék közszekelyei több főembert elűztek, birtokaikat és házaikat pedig felprédálták. 1513-ban egy Székely János nevű férfiú a királyföldi szászokat tüzelte uraik ellen. Az 1514-es parasztháborúba a székelyek ugyan nem kapcsolódtak be, ám annak vezetője – Székely Dózsa György – bizonyítottnak közülnök származott, s néhány évvel korábban, mielőtt végvári katonának állt volna, maga is az itteni elégedetlenkedők közé tartozott. 1519-ben ismét felkeltek a Hargitán túli székelyek, és ezúttal olyan erővel, hogy az új vajda-ispán, Szapolyai János valóságos hadjáratot vezetett ellenük. A Homoródszentpálnál lezajlott ütközetben Szapolyai ugyan szétverte a felkelőket, a rendet és a nyugalmat azonban nem tudta helyreállítani. A következő egy-két évben, hol itt, hol ott lobbant fel az elégedetlenség tüze. A főemberek közül ezért többen Szászföldre menekültek, és Szapolyaival együttműködve onnan készítették elő fegyveres visszatérésüket. Erre és a felkelések szervezőinek megbüntetésére végül 1521-ben került sor. A nemzetgyűlés elé idézett vádlottakat száműzésre és jószágvesztésre ítélték.⁸

A török veszedelem állandósulása, a mohácsi csatavesztés, majd az ország kettészakadása a Székelyföld számára is új helyzetet teremtett. Korábbi sérelmeiket félretéve a székelyek – a szászoktól eltérően és az erdélyi magyarok többségéhez hasonlóan – Szapolyai Jánost támogatták a Spanyolországban nevelkedett 23 éves Habsburg Ferdinánddal szemben. Hűségüknek számos esetben fegyveresen is tanújelét adták. Ezért különösen sérelmezték, hogy Szapolyai 1540-ben bekövetkezett halála és Buda 1541-es elvesztése után

7 *Egyed Ákos*: A székelyek rövid története i. m. 67–73.

8 *Balás Gábor*: A székelyek nyomában. Panoráma Kiadó, Budapest 1984. 132–134.

kialakuló Erdélyi Fejedelemség urai egymás után korlátozták vagy szüntették meg régi szabadságjogaikat, és helyezték vállaikra addig ismeretlen vagy szokatlan terheket. Ezek egyike a rendkívüli hadiadó kivetése volt, melynek fizetésére először még Szapolyai kötelezte őket. Fráter György és Izabella királyné uralkodása idején ez szinte megszokottá vált, s kiegészült az ún. portai adóval. A Ferdinánddal folytatott harcok és a török fenyegetettség miatt ezeket a terheket a székelyek különösebb ellenállás nélkül vették tudomásul. Belátták, hogy az új állam megszervezéséhez és önvédelméhez ily módon is hozzá kell járulniuk. Sokkal nehezebben nyelték le, hogy az 1554-es törvények a primorokat és a „régí lófőket” a vármegyei nemességhez hasonlóan mentesítették az adófizetés alól. Ugyancsak mentességet élveztek az állami adók alól az első két rend földjein dolgozó szolgák és zsellérek, akik csak földesuraiknak tartoztak szolgáltatásokkal. A szabad közszékelyeknek viszont továbbra is adózni kellett, miközben katonai szolgálatot is teljesítettek. Ezeket a rendelkezéseket a következő évek országgyűlései kisebb módosításokkal újra és újra megerősítették. Az 1557-es gyulafehérvári országgyűlés például évi 5000 forintban szabta meg a szabad közszékelyek adóterheit, miközben személyenkénti hadba vonulási kötelezettségüket is megerősítette. Ugyanekkor változtatták meg a hagyományos székely örökösödési rendet is. Az országgyűlés kimondta, hogy hűtlenség esetén a székelyek ugyanúgy fő- és jószágvesztésre ítéelhetők, mint a magyar nemesek. Vagyis javaik az eddigi gyakorlattól eltérően a továbbiakban nem a rokonokra vagy a szomszédokra szálltak, hanem az uralkodó, illetve képviselőinek akarata szerint bárkire. Ezekkel az intézkedésekkel a sajátos székely rendiségnek az alappillérei omlottak le, ami nemcsak a közszékelyeket, hanem a nemesi privilégiumokban nem részesített szegényebb lófőket is elégedetlenséggel töltötte el. A székely öngazgatás intézményei egyelőre megmaradtak, ám Izabella, majd 1559-es halálát követően János Zsigmond által kinevezett királybírók egyre nagyobb, lényegében főispáni hatáskörre tettek szert.

A székelyek közötti belső társadalmi feszültségeket Ferdinánd tudatosan szította, és hozzá hű embereivel elterjesztette: Erdély visszaszerzése esetén kész lenne a székely köznépek szabadságjogainak a helyreállítására. A vármegyei főurak egy része mellett Ferdinánd hívei közé tartozott néhány székely főember és a moldvai vajda, Heraklidész Jakab (Jacob Heraclid), valamint utóbbi zsoldoskapitánya, a Háromszékről elszármazott Székely Antal. Valamennyien arra biztatták a székelyeket, hogy régi jogaik visszaállítása érdekében forduljanak János Zsigmond ellen.⁹ Agitációjuk nem is maradt eredménytelen. „Adófizetés alá vonva Martinuzzi által, s ezenfelül sokféle sanyargatásnak kitéve primorjaik részéről, s véghetetlenül méltánytalannak találván, hogy a más két nemzettel egyformán kell nekik is a fiscus kapu adóját fizetni, amikor csak szerét teheték” a székelyek – hangzott el országgyűlésen – „lázongottak, majd minden

9 *Barta Gábor*: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526–1606). In: Erdély története. Első kötet. A kezdetektől 1606-ig. Szerk. Köpeczi Béla. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986., 498–501.

conspiratióban részt vettek, mely az uralkodó megbuktatását tűzte ki célul, időközben pedig az országgyűléseken sérelmeik orvoslását, adómentességük visszaállítását sürgették.”¹⁰

A fenti tényezők együttesen vezettek a székelyek 1562-es, minden korábbinál nagyobb arányú felkeléséhez. Az elégedetlenek Székelyudvarhelyen és környékén gyülekeztek, ahol április végén székely nemzetgyűléssé nyilvánították magukat. A lázadók pontos száma nem ismeretes, bizonyos azonban, hogy több ezren, sőt valószínűleg több mint tízezren voltak. Többségük a szabad közszékelyek közül került ki, de akadtak közöttük adózásra kötelezett lófők, sőt egy-két főember is. Vezéreiké ennek ellenére közszékelyeket – Nagy Györgyöt, Gyepesi Ambrust és Bán Andrást – választottak. Ez arra utal, hogy dühük korántsem csak a fejedelem, hanem legalább ennyire a nemesek és saját előkelőik ellen is irányult. János Zsigmond, akinek a hadai március 4-én a szilágysági Hadadnál vereséget szenvedtek a császári csapatoktól, eleinte tárgyalni próbált a felkelőkkel. Május 14-én küldöttséget menesztett hozzájuk azzal az üzenettel, hogy térjenek békésen haza, és a fejedelem orvosolni fogja jogos sérelmeiket. A felkelők azonban hajthatatlanok voltak. A követeket napokig visszatartották, majd 25-én azzal bocsátották útnak őket, hogy „régis szabadságaik visszavívásáért fogtak fegyvert”. Eközben megpróbáltak támogatásra találni a szászok között és Moldvában. Próbálkozásaik azonban mindkét helyen kudarcra végződtek. Május 14-én a szebeni szász tanács felszólította az összes szász székelyt, hogy a segítséget kérő székely követeket fogják el, és vigyék őket a fejedelem színe elé. A szebeniek maguk is így jártak el. A moldvai vajda, akit a román történetírásban Despotnak neveznek, „diplomatikusabb” volt. Miután a Porta világosan tudtára adta, hogy János Zsigmondot szövetségesének tekinti, s arról is értesült, hogy a hadadi vereség után, április 12-én a fejedelem és I. Ferdinánd ismét fegyverszünetet kötöttek, eszébe sem jutott korábbi ígéreteit beváltva a székelyek segítségére sietni, és a fejedelmi hadak ellen vonulni. Ugyanakkor a Porta által támogatott fejedelem segélykéréseire is halogató válaszokat adott, és a székelyek ellen sem indította meg csapatait. Eközben az erdélyi főurak is, akiknek Ferdinánd korábban jelentős birtokadományokat ígért, köpönyegfordítottak, és János Zsigmond pártjára álltak. A székely felkelők ily módon teljesen magukra maradtak, ami megpecsételte sorsukat. Ennek ellenére nem tértek haza, hanem elindultak Segesvár felé, ahol két részre oszlottak. A fő had Nagy György és Gyepesi Ambrus vezetésével Holdvilág mellett ütött tábor, a kisebbik rész pedig északra fordult, és Marosvásárhelytől délre, Ákosfalvánál állapodott meg. Útközben számos nemesi és primori udvarházat dúltak fel, és táborhelyükről is messze elkalandoztak élelemért és borért. Az ákosfalviak például egészen Görgényig jutottak, és közben több falut kifosztottak. A fejedelem pártjára állt fogarasi főkapitány, Majláth Gábor eközben a Székelyföld déli településeit dúlta. Az ellene fordult székelyektől május 31-én azonban veresé-

10 Erdélyi országgyűlési emlékek. II. köt. Szerk. Szilágyi Sándor. MTA, Budapest 1876. 143–144.

get szenvedett. Erről értesülve a fejedelem négyezer főnyi lovasságot és gyalogságot vezényelt az Ákosfalvánál állomásozó kisebb székely had ellen, amely – visszavonulni nem tudván – Kisgörgénynél csatát vállalt. A véres küzdelem a székelyek vereségével végződött. Sokan elesetek, sokan megsebesültek és fogóságba kerültek, s aki túlélte a mézszárlást, az a hegyeken át menekült hazafelé. A fejedelem közben több ezer fős hadával Holdvilág felé közeledett. Erről és az ákosfalvi vereségről értesülve a holdvilági táborban viszály ütötte fel a fejét. A felkelők egy része reménytelennek látta a további harcot, és ezért úgy döntött, hogy fejedelmi kegyelem reményében kiszolgáltatja vezetőit az ellenfélnek. Ezt is tették, majd harc nélkül szétszéledtek. A folytatás ennek ellenére hasonló volt a középkori parasztfelkeléseket követő megtorlásokhoz. A holdvilági tábor átadott vezetőit, Nagy Györgyöt és Gyepesi Andrást karóba húzták, az elfogottak közül sokaknak a kezét, orrát vagy fülét vágták le, míg másokat – köztük a felkelőkkel tartó primorok és lófők egy részét – börtönbe zárták.¹¹

A megtorlást követően elődeihez hasonlóan János Zsigmond is megpróbálkozott a székelység és a fejedelmi udvar, illetve a székely rendek egymás közötti ellentéteinek jogi rendezésével. Július 20-ára ezért országgyűlést hívatott egybe Segesvárra, melyen a székely főemberek és lófők mellett a közsékelyek székenként 16 képviselőjének is meg kellett jelenni. Az országgyűlés egyetlen témája a lázadás okainak megállapítása és a történetek megisméltődésének jogi eszközökkel történő megakadályozása volt. Az elfogadott és a fejedelem által megerősített törvények az archaikus székelyföldi rendiséget a feudális jellegű rendiséggel váltották fel, ami Egyed Ákos és a téma más kutatóinak a véleménye szerint felért egy rendszerváltással. Miben mutatkozott ez meg? Mindenekelőtt abban, hogy az elmúlt évek székelyekkel kapcsolatos rendelkezéseit megerősítve Segesváron is kimondták a főemberek és a lófők adómentességét, akik „az földön lakókat, kiket jó igazsággal bírnak, úgy mint a nemesség az ő jobbágyokat, ők is jobbágyul bírják”. Vagyis Székelyföldön is megszilárdult a földesúr-jobbágy viszony. Ismét törvénybe foglalták az uralkodó korlátok nélküli birtokadományozási jogát jószágvesztéssel végződő ítéletek esetére. Indok: „régii szabadságokban bízván” a székelyek „az király méltósága ellen és országunknak békességes állapotja ellen sokszor feltámadának, és oly dolgokat mer tenek kísérteni, kiből országunkra nagy romlás következett”. Bár a határozat a székelyek összességére vonatkozott, nyilvánvaló, hogy elsősorban a főembereket és a lófőket akarta eltántorítani újabb pártütésektől és felkelésektől. A székelyek két első rendjéhez tartozók helyzete tehát ebből a szempontból is a vármegyei nemesség jogállásával lett azonos.

A közsékelyek adókötelezettségét fenntartották a törvények, hadkötelezettségüket viszont nem írták elő. Közülük toborozták azonban a fejedelmi puskások, illetve darabontok jobban kiképzett és állandó katonai szolgálatot teljesítő néhány száz fős egységeit, amelyek fenntartási költségeihez a nem katonáskodó közsékelyek is hozzájárultak. Ennél is jelentősebb változást

11 *Demény Lajos*: Az 1562. évi felkelés. In: Székely felkelés 1595–1596 i. m. 59–66.

hozott helyzetükben az, hogy valamennyien a fejedelem közvetlen alárendeltjeivé váltak. A főnépeknek és a lófőknek semmiféle szolgálattal nem tartoztak, a fejedelemnek viszont jogában állt közmunkára rendelni vagy földjeikkel együtt eladományozni őket. Egy-két év után János Zsigmond ez utóbbival több alkalommal élt is, miáltal a Székelyföldön is kialakult egy olyan adományszerző nemesi csoport, amelynek a székelységhez korábban semmi köze sem volt. A közszekelyek jobbágyi sorba süllyedését erősítette az a rendelkezés is, amellyel a székelyföldi sóaknák kezelése a községek kezéből a fejedelmi kincstár fennhatósága alá került. A közszekelyeknek a továbbiakban fizetni kellett ezért az alapvető termékért, a főemberek és lófők viszont – „mint a nemesiség régi szokás szerint” – ingyen kapták a kincstártól. Fejedelmi irányítás alá kerültek a vas- és a kénbányák is.

A székely önkormányzat hagyományos intézményrendszere ugyancsak gyöngült. A hadnagyi és székbírói intézmény megszűnt, a székely seregtesteket a továbbiakban kinevezett tisztek vezették, s a székek élén a fejedelem által kirendelt kapitányok és királybírók álltak. Az Udvarhelyen működő fellebbviteli bíróság megszűnt, a székek elintézetlen pereit ezentúl közvetlenül a fejedelmi törvényszék elé kellett vinni. A széki bíraskodás esküdtjei közül a közszekelyeket kizárták, ezt a tisztséget a továbbiakban csak főemberek és lófők tölthették be.

Végül, hogy véletlenül se jusson eszébe senkinek új felkelést kezdeményezni, s ha mégis eszébe jutna, gyorsan le lehessen törni, a fejedelem két várat építtetett. Az egyiket, amelyet cinikusan „Székelytámadt”-nak neveztek, Székelyudvarhelyen, a másikat, amely a „Székelybánja” nevet kapta, Háromszék középső részén, a Feketeügy jobb partján, Nagyborosnyó és Lécfalva között.¹²

A minden korábbinál részletesebb segesvári törvények jelentősen közelítették a székelyföldi viszonyokat a vármegyei, illetve összmagyarországi gazdasági és társadalmi viszonyokhoz. A székely közsabadok tudomásul vették ezt, ám igazán elfogadni továbbra sem tudták. Mint az országgyűlési emlékekben olvasható: „nem tudván betalálni magukat annyi év óta sem a változott viszonyokba: hazavitték szívükben a tövist”.¹³ A remélt nyugalom helyett így tovább izzott a hamu alatti parázs. Az 1560-as évek közepétől egymást érték a közszekelyeknek a fejedelemhez eljuttatott panaszai. Ezekben a székely előkelők önkényes földfoglalásai és a fejedelmi tisztviselők (királybírók, adószedők stb.) visszaélései ellen kértek jogorvoslatot. Ám elégedetlenkedtek a főemberek is, akik földesúri jogaik korlátozása ellen tiltakoztak. Úgyhogy 1569 nyarán maga a fejedelem is kénytelen volt beismerni, hogy a segesvári törvényekben rögzített birtoklási rendet „nagyon sokan megháborították”;

12 Uo. 66–70. – A segesvári országgyűlés határozatait közli: *Székely Oklevéltár*. II. köt. 1520–1571. Szerk. Szabó Károly. Magyar Történelmi Társulat Kolozsvári Bizottsága, Kolozsvár, 1876. 161–167.

13 Erdélyi országgyűlési emlékek i. m. 154.

„egymás ellen pört, háborút, visszavonást támasztottak”, s a „Fő nép és a Lófő a mi kösségünkkel, viszontag a kösség a Fő néppel és Lófővel nagy egyenletlenségben volnának”.¹⁴

A lappangó elégedetlenség felszínre törésére János Zsigmond 1571. március 14-ei halála adta meg a jelet. A régi szabadságuk után áhító közszékelyek májusban felgyújtották a csíki fejedelmi vashámort, elűztek több adományos földbirtokost, udvarházakat fosztottak ki, szolgálkat és egyéb földesúri „földönülőket” bántalmaztak, s megtagadták a várak körüli közmunkát.¹⁵ Mozgalmukat a székely előkelők és lófők egy része is támogatta, mivel a kívülről érkező adománybirtokosok terjeszkedése az ő érdekeiket is sértette. Követeléseiknek azzal kívántak nyomtatékot adni, hogy elhatározták: a fejedelem május végi temetésére, illetve az azt követő fejedelmválasztó országgyűlésre tömegesen vonulnak fel. Báthory István azonban, akit május 25-én az erdélyi rendek fejedelmükké választottak, fenyegetést látott a Gyulafehérvár felé tartó fegyveres székelyekben. Katonái élén Tövis után ezért feltartóztatta őket. Panaszait átvette, tovább azonban nem mehettek. Az új fejedelem erélyes fellépése elhárította egy esetleges fegyveres konfliktus kirobbanását, viszont maga ellen is hangolta a székelyeket. A hét székely szék közül hat – kivétel Aranyosszék – ezt követően Báthory riválisa, a Habsburg-udvar által is támogatott Bekes Gáspár mellé állt, s amikor az 1575 nyarán haddal támadt Báthory ellen, ők is fegyvert fogtak.¹⁶

A döntő ütközetre a Küküllő megyei Kerelőszentpálnál, a Maros közelében került sor 1575. július 19-én. A több órás adáz küzdelemből Báthory került ki győztesen, aki kegyetlen bosszút állt ellenfelein. Bár Bekesnek sikerült elmenekülnie, „a győztesek egészen estig fogdosták és gyilkolták a szétszéledőket és menekülőket”. Maga Báthory már a csatatéren kivégeztetett hat hangadót, majd az erdélyi országgyűlés határozata alapján további 43-at – köztük számos székely főembert. Többeket börtönbe vetettek, 34 közszékelynek pedig a fülét vagy az orrát metszették le. A kivégzettek és a börtönbe vetettek javait elkobozták. Földjeik és udvarházaik a kincstár tulajdonába mentek át, ingóságaiakon, melyeket Kolozsvár főterén halmoztak fel, a fejedelem tisztjei és tisztviselői osztoztak. Azokat, akik mellette harcoltak, Báthory más módon is megjutalmazta. A közszékelyek közül többeknek primori vagy lófői oklevelet adományozott, amellyel földbirtok és – a fejedelmi jobbágyok közül – munkaerő is járt. „Ennek – hajtogatta volna a kivégzések és csonkítások alatt a fejedelem – azért kellett megtörténnie, hogy intő például szolgáljon az utókor számára, akik pedig szabadságra tartanak igényt, azokat ne a fejedelem méltóságának csökkentésével keressék azt, hanem a hazának tett jeles tettekkel.”¹⁷

14 Székely Oklevéltár. II. köt. i. m. 250.

15 *Jakó Zs.*: A székely társadalom útja i. m. 29.

16 *Borbáth Károly – Magyarai András*: Társadalmi mozgalmak a Székelyföldön 1562 után. In: Székely felkelés 1595–1596 i. m. 78–82.

17 *Bethlen Farkas*: Erdély története. III. köt. Szerk. Jankovics József. Enciklopédia Kiadó,

Érdekes, hogy Bekes Gáspárnak, aki a császártól és királytól elhagyatva 1576-ban került Báthory kezére, az időközben lengyel királlyá választott fejedelem megkegyelmezett, sőt megtette lengyelországi lovasságának parancsnokává. Az orosz hadak elleni csatákban Bekes számos alkalommal kitüntette magát, ahogy azok közül a székelyek közül is többen, akik megfelelő zsold fejében gyalogos darabontként vagy lovas vitézként elkísérték Báthoryt Lengyelországba, és 1586-os haláláig ottani seregében katonáskodtak. Közéjük tartozott Székely Mózes és Károlyi István parancsnokok, és több közsékely, akik közül Báthory néhányat nemességgel és birtokadományokkal jutalmazott. A székelyek túlnyomó többsége, mindenekelőtt az elesettek és a kivégzettek hozzátartozói számára mindazonáltal örökre gyűlöletes maradt a Báthory név.¹⁸

Miután 1575 végén lengyel királlyá választották, Báthory többé nem tért vissza Erdélybe. A fejedelemség ügyeit helytartóként előbb bátyja, Báthory Kristóf, majd kormányzóként Ghicz János intézte. Báthory Kristóf fia, Báthory Zsigmond, akit apja és nagybátyja már 1581-ben fejedelemmé választott, ténylegesen 1589-ben, 17 évesen vette át a kormányzást. Tehetséges és művelt fiatalember volt, ám felettébb kiegyensúlyozatlan és befolyásolható; bigott katolikus és – nagybátyja óvatosan egyensúlyozó politikájától eltérően – eleinte elkötelezetten Habsburg-barát. Ezért amikor 1591-ben kiújultak a Magyar Királyság és a Porta közötti fegyveres harcok, Báthory készen állt a török kiűzését célzó – időtartama alapján utóbb 15 évesnek nevezett – háborúhoz való csatlakozásra. Az erdélyi urak másik csoportja, amelyet a fejedelem unokatestvére, Báthory Boldizsár fogott össze, viszont óvatosságot ajánlott. A székelyek maguk is megosztottak voltak. Csík-, Udvarhely- és Háromszék ellenezte a törökbarát politika feladását és a hadjárathoz való csatlakozást, Maros- és Aranyosszék viszont a szászokkal együtt támogatta. A politikai vitát a középkorból jól ismert és Erdélyben különösen gyakran alkalmazott módon intézték el: 1594 augusztusában a fejedelem elfogatta az ellenzéki urakat, birtokaikat elkoztatta és több mint tízüket – köztük unokatestvérét – kivégeztette. Ezt követően – 1595 januárjában – szövetséget kötött II. Rudolf német-római császárral, valamint magyar és cseh királlyal. Rudolf ebben elismerte Báthoryt Erdély és a Részek „független”, ám neki hűséggel tartozó fejedelmének, Báthory pedig kötelezettséget vállalt a törökellenes hadjárathoz való csatlakozásra. Röviddel ezután Báthory a moldvai és a havasalföldi román vajdákkal kötött szövetséget, akik felmondták az oszmán alávetettséget, és hátuk biztosítása céljából elfogadták őt hűbéruruknak.¹⁹

A magyarországi fejlemények a török Portát ellenlépések megtételére indították. Ezek részeként 1595 nyarán a nagyvezér, Szinán pasa vezérletével mintegy 40 ezer fős török hadsereg indult a román vajdák és Báthory megbünteté-

Budapest, 2004. 52–87.

18 *Oborni Teréz*: Erdély fejedelmei. Pannonica Kiadó, Budapest, 2002. 39–42. és A székelység története i. m. 68.

19 *Oborni Teréz*: Erdély fejedelmei, i. m. 46–50.

tésére. A török had augusztus elején Gyurgyevónál (Giurgiu) sikeresen átkelt a Dunán, és a tettei alapján utóbb Vitéz előnévvel illetett Mihály vajda csapatait visszavonulásra kényszerítve augusztus 23-ban elfoglalta és felperzselte Bukarestet, majd bevette Târgoviste várát, amely alig 50 kilométerre feküdt a Tömösi-szorostól. Reménytelen helyzetével számot vetve a hegyekbe húzódtott Mihály vajda már ezt megelőzően Báthory segítségét kérte, aki augusztus 27-én indult el Gyulafehérvárról. A mozgósított nemesi had azonban alig tett ki 10 ezer főt, amelyhez Rudolf császár mindössze 200 lovast küldött. Színán feltartóztatásához ez Mihály vajda néhány ezer fős szétszórt csapataival együtt sem volt elegendő. Báthory ezért olyan lépésre szánta el magát, amelyre 1562 óta egyetlen elődje sem vállalkozott: a székelyek általános és személyenkénti hadba hívását rendelte el. Ezzel egyidejűleg ígéretet tett a jobbágysorba taszított közszékelyek felszabadítására és régi szabadságjogaik helyreállítására. Erre a hírre nemcsak a főemberek és a lófők, hanem a szabad, sőt a már jobbágyi sorba süllyedt székelyek ezrei is fegyvert fogtak. A Brassó melletti gyülekezőhelyen (Feketehalom) szeptember 3-án megtartott mustrán 14-15 ezer székelyt vettek számba, akiknek a túlnyomó többsége rosszul felszerelt közember volt. A fejedelem ezért közöttük osztotta szét azt a 8 ezer puskát, amelyet a 200 lovassal együtt Rudolf császár küldött szövetségeseinek. A székelyek harci erejét és egyben öntudatát ez jelentős mértékben növelte. Megbízható és rátermett embereik közül tiszteket választottak maguknak, és türelmetlenül várták a fejedelem ígéretének írásos megerősítését. A nemesek és a székely főemberek viszont, akik kezdettől fogva elleneztek jobbágyaik felszabadítását és a még szabad közszékelyek régi jogainak helyreállítását, arra biztatták Báthoryt, hogy hagyjon fel az általános mozgósítással, és a már összeírtakat is küldje haza. Elfogadva érvelésüket a mustrát követő napokban a fejedelem elrendelte a székely tábor felosztatását, és a közszékelyeket arra szólította fel, hogy békésen térjenek haza. Ez viszont az egyszerű székelyek körében váltott ki felzúdulást. Hangulatuk alapján a nemesség és a főemberek kívánságának teljesülése esetén számolni kellett egy újabb székely felkeléssel, amelynek következtében a fejedelmi had két tűz közé szorult volna. Közel kéthetes tárgyalás és habozás után Báthory ezért főemberei hozzájárulásával úgy döntött, hogy visszavonja a székely tábor felosztatására vonatkozó parancsát, és írásban is megerősíti a fegyvert fogó székelyeknek tett ígéretét.²⁰

Az 1595. szeptember 15-én kibocsátott székely szabadságlevél, amely latin és magyar nyelven is fennmaradt, mindazokat a közszékelyeket felszabadította a jobbágyi állapotból, akik „az elmúlt régi időkben [...] valami dologért szolgálásra és jobbágyosságra” vetettek, ám most jelentkeztek vagy jelentkezni fognak a hadjáratra, s abban részt is vesznek. Az okmányban foglaltak értelmében a földesurak erőszakkal egyetlen székelyt sem tarthattak vissza, és ez a rendelkezés vonatkozott azokra a közszékelyekre is, akik zsoldosként már Mihály vajda

20 Demény Lajos: A közszékelyek 1595–1596. évi felkelése. in Benkő Samu – Demény Lajos – Vekov Károly szerk.: *Székely felkelés 1595–1596.* i. m. 93–100.

seregében harcoltak. Indoklasként a székelyek törökök elleni hősi harca és az szerepelt az oklevélben, hogy „ők régi magyaroktól származván minden mások felett kedvesb akarattal vannak a hadakozáshoz, hogysen mint egyéb szolgálatra”. Felszabadításuk fejében a székelyek hűséggel tartoztak a fejedelemnek és utódainak; házanként és évenként be kellett szolgáltatniuk a kincstárnak egy forintot, továbbá egy „nagy köböl” búzát és ugyanannyi zabot, valamint fél köböl sörfőzésre alkalmas szaladot; gondoskodniuk kellett a várak, a templomok és a kolostorok fenntartásáról, valamint a tized, illetve a kepe beszolgáltatásával a papok megélhetéséről; a fejedelem hívására kötelesek voltak hadba vonulni saját költségükön, mégpedig a lovasok jó lovakkal, páncéllal, pajzzsal és törökkel, a gyalogosok pedig puskával és más harci eszközökkel felszerelve; a fejedelem által kinevezett udvarhelyi kapitányt kapitányuknak és főkirálybírójuknak ismerik el, (egyebekben az ősi szokás szerint szabadon választhatták helyi elöljáróikat); a sóaknákat és a vashámorokat továbbra is a fejedelem által kinevezett kapitány kezeli; a székelyek pénzért vehetnek sőt.²¹

Az örömmáorban úszó közsékelyek azonnal követeket küldtek minden székbe, hogy – ahogy ezt a szabadságlevél előírta – az öregek és a serdületlenek kivételével minden férfi siessen a feketehalmi táborba, és aki ezt nem tenné, azt akasszák fel. A felhívásnak több mint tízezren tettek eleget, s így a többségükben dárdákkal, fejszékkel, kiegyenesített kaszákkal és íjakkal felfegyverkezett székelyek száma 20 ezer fölé emelkedett. Az eseményeket közvetlen közlő szemtanúk becslései 22 és 28 ezer fő között mozognak. A kozák zsoldosok és más csapattestek beérkezése után a fejedelmi hadak létszáma ekkorra mintegy 13 ezer főre duzzadt. A székelyek azonban így is az erdélyi hadsereg mintegy kétharmadát tették ki. Ehhez a 35-40 ezer fős sereghez csatlakozott még a moldvai vajda háromezer katonája, majd miután a Töröcsváriszoroson átkeltek, Mihály vajda mintegy nyolcezer fegyverese. Az egyesült hadak október 15-én érkeztek Târgoviste alá, amelyet három napos kemény ostrom után foglaltak el. A vár falaira elsőként a székely katonák hágtak, akik – mint az egyik krónikás feljegyezte – „nagy vérontást vittek végbe”. Ezután Bukarest felmentése következett, majd a hadjárat döntő csatája Gyurgyevónál, a Duna bal partján október utolsó napjaiban. Itt ugyancsak a székely puskások mászták meg először a vár falát, és törték meg a védők ellenállását. A vár bevételével lényegében Havasalföld egésze felszabadult. Színán nagyvezér, aki katonáinak jelentős részét elveszítette, kénytelen volt menekülésre fogni, és a Dunán átkelve visszavonulni. A felszabadító hadjárat sikereinek és a székely katonák vitézségének híre egész Európát bejárta. A tudósítások kiemelték, hogy a székelyek „alkotják Erdély legerősebb katonai erejét, haduk szabad népből áll, kik mentesek minden adótól, de kötelesek a fejedelmi hadban zsold nélkül szolgálni”.²²

21 *Jakab Elek – Szádeczky Lajos: Udvarhely vármegye története a legrégibb időktől 1849-ig.* Athenaeum, Bp. 1901. 294–295.

22 *Demény Lajos: A közsékelyek 1595–1596. évi felkelése i. m. 102–109.*

A gyurgyevói csatával a havasalföldi hadjárat véget ért; az erdélyi csapatok már november elején hazatértek. A székelyek is megtértek otthonaikba, és a feketehalmi szabadságlevél értelmében úgy viselkedtek, mint szabad emberek: megtagadták az engedelmisséget földesuraiknak, ellenálltak minden jobbágyi szolgáltatás teljesítésének, sőt előfordult, hogy szertelenségükben vagy vita esetén udvarházakat fosztottak ki, és egyéb garázdaságokat követtek el. A nemesség eközben arra ösztökélte a fejedelmet, hogy érvénytelenítse szabadságlevelét, hiszen azt a székelyek erőszakosan, felkeléssel fenyegetőzve csikarták ki tőle. A határozatlan és befolyásolható Báthory végül engedett főemberei nyomásának, és a gyulafehérvári országgyűlés határozatát elfogadva december 13-án visszavonta szabadságlevelét. Ezt az egész Székelyföldön közhírré tették, s ezzel párhuzamosan kezdték letartóztatni és bebörtönözni a „kihágások” elkövetőit, valamint a közsékelyek helyi vezetőit és befolyásos alakjait. Ily módon gyorsan polgárháborús hangulat alakult ki a vidék számos pontján. A székelyek vonakodtak beszolgáltatni puskáikat, és sokan közülük új felkeléssel kívánták megvédeni ezúttal valóban vérrel szerzett szabadságukat. A nemesség és a székely főemberek azonban gyorsabbak voltak: azonnal csapatokat vontak össze, megerősítették a várak őrségét, és véres megtorlásba kezdtek. Mint az egyik krónikás feljegyezte: pontos listák alapján minden széken ugyanazon az éjszakán törtek a szervezkedés vezetőire és potenciális résztvevőire. „Akiket osztán megfoghattak, kötözve bévittek székes helyekre, és ott öltek meg szegény ártatlanokban nagy sokat; kit felakasztottak, kit felnyársaltak, kit pedig egyképpen kínoztanak és vesztettek, orrát-fülét elmetszették, szegényeknek rútot, kit ismét fel piricskoltanak benne, úgy, hogy megholtak”. A marosszékiek vezetőjét, Károlyi András hadnagyot egy ló farkához kötötték, és miután a városban ily módon körül hurcolták, fejével lefelé karóba húzták. Valóságos embervadászat folyt egész Székelyföldön. Mindenütt feldúlt és felgyújtott falvak; az utak mentén és a piactereken felakasztott és karóba, nyársra húzott emberek. „A pogány is azt nem mívelte volna, sőt szánta volna őket, ha látta volna” – jegyezte fel a már idézett krónikás – az ekkor 15 éves marosvásárhelyi Nagy Szabó Ferenc. A bosszú elől sokan Moldvába és Havasalföldre menekültek. A fejedelem, aki még január elején Prágába távozott, mosta kezeit; az 1596. január végi és február eleji megtorlások, az ún. véres farsang legfőbb irányítója Báthory helytartója és a havasalföldi hadjáratban hadainak parancsnoka, Bocskai István volt. A Báthory név, ha lehet, ettől függetlenül még gyűlöltebbé vált a székelyek körében.²³

A fejedelem hitszegése és a kegyetlen megtorlás határtalan elkeseredéssel töltött el minden székelyföldi közembert. A helyi földesurak és jobbágyaik között ahhoz hasonló mély ellentét alakult ki, mint a Dózsa-féle parasztháború leverése után a Királyhágótól nyugatra. A közsékelység a továbbiakban még többször fordult saját urai ellen, és többnyire mindig amellé állt, aki régi

23 Uo. 109–119.

szabadságjogainak a helyreállításával kecsegtette. Az első ilyen személyiség Mihály vajda volt, aki Báthory Zsigmond ingadozó, majd utódja, a fiatal Báthory András bíboros törökbarát és túlzottan önállóan tartott politikájával elégedetlen, és Erdélyt közvetlenül saját uralma alá hajtani akaró Rudolf támogatásában bízva 1599 októberében betört Erdélybe. Báthori András október 21-én általános hadfelkelést hirdetett, ám parancsának csak a székely főemberek, lófők és az új adományosok engedelmessé váltak, a közsékek túlnyomó többsége nem. Ők inkább Mihály vajdát támogatták, aki régi szabadságuk visszaadása mellett a várhegyi erősség (Székelybánya) lerombolására is ígéretet tett.

A fejedelem és Mihály vajda hadai október 28-án mérték össze erejüket a szászföldi Sellenberknél. Báthory csapatainak létszáma 5 és 10 ezer fő között mozgott, Vitéz Mihályé közelebb volt a tízezerhez, sőt egyes források szerint akár a 20-30 ezret is elérhette. Katonáinak jelentős része – a becslések szerint harmada – a székelyek közül került ki. Tehát – mint Erdély első „hivatásos” történetírója, Szamosközy István feljegyezte – ismét „Magyar küzdött itt magyar ellen, és miközben egyik részről menteni, a másikkal dúlni akarták a hazát, egyforma istenességgel és istentelenséggel tusakodtak”. A csata, amely reggeltől sötétedésig tartott, végül a vajda győzelmével végződött. Ebben fontos szerepet játszott, hogy a fejedelmi sereg több parancsnoka már a csata közepén fogságba esett. Ezek közül azokat, akik részt vettek az év eleji megtorlásokban, például Ravazdi Györgyöt, a székelyek azonnal felkoncolták. Ugyanez a sors várt a fejedelmre is, aki kíséretével együtt még a csata befejezése előtt menekülőre fogta a dolgot, s a csíki hegyeken át Lengyelország felé tartott. Miután Mihály vérdíjat tűzött ki a fejére, a csíki székelyek közül több százan a bíboros-fejedelem nyomába eredtek, hogy végezzenek vele. „A székelyek – jegyezte fel ugyancsak Szamosközy – annyira el voltak keseredve, hogy halálos gyűlölködésükben ki akartak irtani minden Báthorit, amiért az előző években István, a későbbi lengyel király, majd Zsigmond fejedelem nemcsak összes szabadságukból kiforgatta, hanem zendülési kísérletük miatt még kegyetlen büntetésekkel is sújtotta őket, és holmi vásáron vett rabszolgák módjára még a nemesség igáját is kénytelenek voltak hordozni. Ettől a szolgaságtól akartak minden eszközzel szabadulni. Így hártották méltatlankodásukat a korábbi Báthoriakról Andrára, mert azt remélték, hogy halálával a vajda jóvoltából visszaszerzett szabadságuk és szégyenletes szolgaságból felszabadított állapotuk örök érvényű lesz. Ez a meggondolás arra indította a székelyeket, hogy inkább akarták a bíboros és a székely nemesség együttes pusztulását, mint hogy ők pusztuljanak, és örök szolgaságban sínylődjenek.” A menekülőket végül Csíkszentdomokos közelében érték utol üldözőik. Kettő kivételével, akiknek sikerült megmenekülni, mindenkit lemészároltak. A fejedelem-bíborosra Székely – csúfnevén: Ördög – Balázs fejszéje sújtott le. „Még élt és lélegzett, amikor a latrok, únván a várakozást, hogy kifoszthassák, lenyíszálták kisújját, és úgy rabolták el tőle rubinkővel ékes gyűrűjét. Amikor már elterült, a fejét is levágták. Teljesen lemeztelenített testét a vadaknak vetették

oda, hogy marcangolják szét. [...] Huszonnyolc éves korában, erdélyi fejedelemségének hetedik hónapjában halt meg.”²⁴

Miközben a csíki székelyek Báthory Andrást és kíséretét üldözték, Mihály vajda bevonult Gyulafehérvárra. A székely közrendűeknek tett ígérését betartotta: 1599. november 3. és 1600. március 7. között Rudolf császár és király nevében kibocsátott adományleveleiben mindegyik szék szabad székelyeit visszahelyezte régi jogaikba. A tartalmilag többé-kevésbé azonos adománylevelek értelmében a „császár és a vajda parancsára” a székelyek kötelesek voltak hadba vonulni (a lófők jó lóval, karddal, bélelt vasöltönnyel, pajzsral, páncéllal és kopjával, a gyalogos székelyek pedig puskával, fejszével és karddal), és a hadjárat végéig katonáskodni. Az egyházi tizeden kívül rendszeres adó nem terhelte őket, viszont a fejedelem trónra lépésekor, nősülésekor és az elő fiúgyermek születésekor minden hatodik ökrüket az uralkodónak kellett ajándékozniuk.²⁵

Bár adományleveleivel és Székelybánja lerombolásával Mihály elnyerte a közsékelyek többségének bizalmát, erdélyi uralkodása tiszavirág-életűnek bizonyult. Nemcsak az erdélyi nemesség szervezkedett ellene, hanem hatalmi ambíciói miatt – a két román fejedelemség és Erdély egyesítését tervezte saját fősége alatt – Rudolf bizalma is megrendült benne. Ez vezetett az 1600. szeptember 18-ai miriszlói (Alsó-Fehér vármegye) csatához, amelyben az egyesült erdélyi és királyi hadak megverték Mihály seregét, dacára annak, hogy a székelység többsége továbbra is mögötte állt, és vele harcolt. Győzelme után a nemesség távozásra szólította fel a vajdát, aki hadaival Moldvába vonult, majd miután ott is vereséget szenvedett, Rudolf védőszárnyai alá menekült Bécsbe, illetve Prágába. Az erdélyi nemesség eközben törvénykezésre gyűlt össze a háromszéki Lécfalván, ahol november 25-én érvénytelenítették Mihály vajda rendelkezéseit, és a közsékelyeket ismételten földesuraik joghatósága alá helyezték. Egyben elrendelték, hogy a székelyek kezén lévő puskákat be kell gyűjteni, és a megkárosított nemeseket kárpótolni kell.

Ám alig telt el néhány hónap, és ismét fordult, majd újra és újra fordult a kocka. 1601 márciusában Lengyelországból visszatért Báthory Zsigmond, akit az erdélyi rendek április 3-án újból fejedelmükké választottak. Rudolf számára azonban elfogadhatatlan volt Báthory személye, és ezért azonnal hadat indított ellene. Egyik seregét az erdélyi királyi csapatok főparancsnoka, Giorgio Basta zsoldosvezér, a másikat a visszatérő Mihály vajda vezette. A székelyek – néhány ezer lovas és gyalogos – ezúttal is Mihály, illetve a császáriak oldalán harcoltak, ám Báthory főparancsnoka, a Báthory István katonájaként felemelkedett, és korábban Mihály hadait is vezető tapasztalt katona, Székely Mózes is székely volt. A csatára, amely a fejedelmi hadak vereségével végződött, a

24 *Szamosközy István*: Erdély története 1598–1599, 1603. Magyar Helikon, Budapest 1977. 246–270.

25 *Szabó Károly*: Mihály vajda adománylevele a székelyeknek. Történelmi Tár 3. (1880) 789–791.

Zilah melletti Goroszlónál került sor augusztus 3-án. A bosszú elől Báthory Moldvába, Székely Mózes pedig a török oltalma alá, Temesvárra menekült.²⁶

Ezzel azonban nem lett vége a fejedelemségért folytatott küzdelemnek. Török segédcsoportokkal az oldalán és a fejedelemségét megerősítő szultáni athnáméval a zsebében Báthory ugyanis még az ősz folyamán visszatért Erdélybe. A székelyek támogatásának megszerzése érdekében 1601. december 31-én kibocsátott újabb adományleveleiben biztosította a közsékelyeket régi szabadságjogaik visszaállításáról. Ezek lényegében ugyanabban a szellemben készültek, mint az 1595-ös feketehalmi okirat, illetve Mihály vajda rendelkezései. Lényeges változás volt viszont, hogy Báthory ezúttal világos különbséget tett szabad székelyek és már 1562 előtt is jobbágyi sorban lévő szolgák és zsellérek között. A katonai szolgálat fejében előbbieket minden állami és egyházi adó alól mentesültek, s ha korábban elvették tőlük, most vissza kellett kapniuk jószágaikat. A földesúri birtokok már 1562 előtt is jobbágyi sorban lévő szolgálói viszont ugyanolyan szolgáltatásokkal tartoztak, mint az ország más részein élő jobbágyok.²⁷

Bár Báthory 1602. július 2-ai újabb veresége után a medgyesi országgyűlés ismét alaposan megnyirbálta a közsékelyek jogait, Erdély Báthoryt követő fejedelmei, mindenekelőtt Bocskai István (1505–1506), Bethlen Gábor (1613–1629) és I. Rákóczi György (1630–1648) kifejezetten megerősítették azokat. Nekik és persze a közsékelyek elszánt harcinak köszönhető, hogy a székelység hagyományos rendi szerkezete (nemes főemberek, lófők és szabad székelyek) egyelőre nem bomlott tovább, és a székelyföldiek mintegy fele a 17. század elején is a szabadok közé tartozott. Ezt bizonyítja az az 1614-es összeírás, amely szerint a szabadok tették ki a székelyföldi összlakosság 53,4%-át. Ezen belül a főemberek csaknem 2%-os, a lófők pedig 20,4%-os aránnyal képviseltették magukat. A közsabadokon belül 14,2%-ot tett ki a „gyalogok” és 18,7%-ot a jobbágyi sorból visszahozott „libertinusok”, vagyis szabadosok rétege. A jobbágyok különböző csoportjai az összlakosság mindössze 46,6%-át alkották, amely jóval alacsonyabb volt az erdélyi vármegyék és az ország más részein szokásos 85-90%-os aránynál.²⁸ A későbbiekben ez a társadalmi szerkezet tovább differenciálódott. A 17. század második felében például a következő rétegek szerepeltek az összeírásokban: főnemesek, birtokos köznemesek, armalisták, egyházi nemesek, városi nemesek, „bebíró”, vagyis székelyföldi birtokkal rendelkező, de nem ott lakó nemesek, lófők, darabontok, libertinusok, jobbágyok, zsellérek,

26 *Oborni Teréz*: A székelyek országrendisége és a szabadságjogok. In: Székelyföld története. II. köt. 1562–1867. Szerk. Egyed Ákos – Hermann Gusztáv Mihály – Oborni Teréz. MTA BTK – EME – HRM., Székelyudvarhely, 2016. 71–73.

27 Székely Oklevéltár. IV. köt. 1264–1707. Szerk. Szabó Károly. Székely Történelmi Pályadíj-Alap Felügyelő Bizottsága, Kolozsvár 1895., 150–154. és Székely Oklevéltár. V. köt. 1296–1603. Szerk. Szádeczky Lajos. Ajtai K. Albert, Kolozsvár 1896. 168–171.

28 *Imreh István – Pataki József*: A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején. In: Székely felkelés 1595–1596 i. m. 162–163.

jövevények.²⁹ A Rákóczi-féle szabadságmozgalom után, amelyet egyébként a székelyek túlnyomó többsége támogatott, a hagyományos székely önkormányzatiság intézményrendszerének is szűkült a jogköre, sőt egyes intézmények, például a külön székely nemzetgyűlés és a székkapitányok hivatala meg is szűnt. A Székelyföld, illetve a székely székek bizonyos mértékű önállósága és a székelyföldi társadalomszerkezet sajátosságai – ha folyamatosan módosuló formában is – mindazonáltal egészen a rendiség megszűnéséig, vagyis a 19. századi polgári átalakulásig megmaradtak.³⁰ A közsékelyek és részben lófők főembereikkel és/vagy az erdélyi fejedelmekkel és szövetségeseikkel szemben folytatott 16. századi küzdelmei nélkül ez valószínűleg nem így alakult volna.

²⁹ *Egyed Ákos*: A székelyek rövid története i. m. 131.

³⁰ A székelység története i. m. 94. és 100–103.